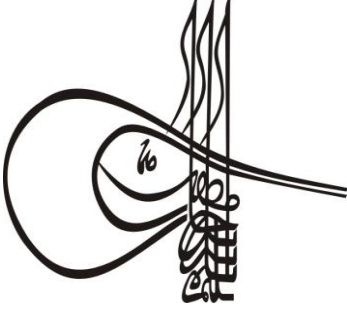

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/34, p. 339-358

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12572>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

This article was checked by iThenticate.

KLASİK VE KLASİK ÖNCESİ DÖNEM ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ESERLERİNDE ŞAHIS VE İŞARET ZAMİRLERİNİN TAMLAMA KURULUŞUNDA VE EDATLARLA KULLANILIŞI*

Serpil SOYDAN**

ÖZET

Zamirler, tek başlarına anlamları olmayan nesneleri temsil ya da işaret yoluyla karşılayan kelimelerdir. Nesnelerin isimleri değildirler ve geçici olarak o isimlerin yerini tutarlar. Zamirler, kendilerinden sonra gelen kelime ya da kelime gruplarına ilgi hâli eki alarak bağlanırlar. Çağatay Türkçesi döneminde kullanılan şahıs zamirleri, *min, sin, biz, siz*; işaret zamirleri, *bu, ol*'dur. Çağatay Türkçesinde üçüncü şahıs ifade eden şahıs zamiri yoktur; yerine işaret zamiri *ol* kullanılmaktadır. Şahıs zamirlerinin ilgi hâli eki almış şekilleri *mening / mining; sening/ sining; bizning, sizning*; işaret zamirlerinin ilgi hâli eki almış şekilleri *munung / munung, anung / alarning*'dir.

Bir dilin ana dil olduğunu gösteren ölçütler arasında sayı adları, sayı sistemi, vücut ve organ isimlerinin dışında şahıs zamirlerini de saymak mümkündür. Bu çalışmada, dili ana dil yapan ölçütlerden şahıs ve işaret zamirleri incelenmiş, bu zamirlerin Çağatay Türkçesi döneminde kullanılan şekilleri olan *mining, sining; bizning, sizning* ve işaret zamirlerinden olan ve şahıs zamiri olarak kullanılan *anung* ile işaret zamiri *munung*'ün iyelik eki almış kelimelerle tamlama şeklinde kuruluşu ve söz dizimi açısından farklı kullanımları değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye Türkçesi döneminde şahıs zamirleri düşürülerek tamlama oluşturulurken Çağatay Türkçesinin klasik dönem eserlerinden olan Ali Şir Nevâyî'nin divan ve mesnevileri ile Hüseyin Baykara ve Lutfi'nin Divanı'nda tespit edilen tamlamalarda, tamlayan ve tamlanan yer değiştirse bile şahıs zamirlerinin düşürülmeden kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca tamlamalarda, tamlayan ile tamlanan arasında zamir ve sıfatların, pekiştirme ifade eden bağlaçların kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, Çağatay Türkçesindeki şahıs ve işaret zamirlerinin ilgi hâl eki alarak tamlama şeklinde kullanımları incelenmeye çalışılacaktır. Bu makalede, Çağatay Türkçesinin klasik

* Bu makale İtalya/Roma'da düzenlenen "ISLET 2017, 3. Uluslararası Dil Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu" nda sunulan bildirinin başlığı değiştirilmiş ve içeriği genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: srp_syd78@hotmail.com

döneminde eser veren, Ali Şir Nevâyî'nin divan ve mesnevileri ile Hüseyin Baykara ve Lutfî'nin Divan'ı taranarak eserlerden örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Zamirler, tamlamalar, edatlar, Ali Şir Nevâyî, Hüseyin Baykara, Lutfî

PERSONAL PRONOUNS AND DEMONSTRATIVE PRONOUNS IN PRE-CLASSICAL AND CLASSICAL PERIOD CHAGATAI TURKISH WORKS USAGE WITH POSTPOSITIONS AND IN THE DETERMINATIVE GROUP ESTABLISHMENT

ABSTRACT

Pronouns are the words that substitute for objects either through pointing to them or taking place of them. Pronouns are meaningless when they are not used in a context but alone. They are not the names of objects but they substitute for them. They can be made interrelated to the nouns or noun phrases that come after them using possessive suffixes. Personal pronouns and demonstrative pronouns which were used in Chagatai Turkish are “min, sin, biz, siz” and “bu, ol” respectively. There is no third singular personal pronoun in Chagatai Turkish: the demonstrative pronoun “ol” is used in place of it. When personal pronouns take relative pronoun, they become “*mening / mining; sening / sining; bizning, sizning*”, when demonstrative pronouns take relative pronoun, they become “*munung / munung, anung / alarning*”.

Among the criteria that a native language (mother-tongue) should have, apart from names of numbers, systems of numbers, names of body and organs, personal pronouns can also be counted. In this study, *mining, sining* and *bizing, sizing* which are the forms of personal pronouns and demonstrative pronouns which are one of the criteria that makes a language ‘a native language’ and which are used in Chagatai Turkish and *anı/Æ* which is one of demonstrative pronouns and which can be used as personal pronoun and use of *munu/Æ* with words which are attached to possessive suffix in a construction and its different uses in terms of syntax are examined by giving some samples of couplets from divan and masnavi of Ali Şir Nevâyî and from divan of Lutfî and Hüseyin Baykara, who created some works in Chagatai Turkish. While Turkish pronouns are being reduced during the Turkish Turkish period, they can not be reduced during the Cagatay Turkish period. In addition, in the between genitive case and determination of determinative groups used personal and demonstrative pronouns are seen that used conjunctions, pronouns and adjectives. Especially the conjunctions are used to express reinforcement in the sentence. However, in the usage as determinative groups of pronouns, in the genitive case and determination of determinative groups have been seen their place changes. In this study, it is tried to examine the use of the personal and demonstrative pronouns of Chagatai Turkish in the form of determinative group It has been given some samples of couplets from divan and masnavi of Ali Şir Nevâyî, from divan of Lutfî and Hüseyin Baykara who created some works in Chagatai Turkish.

Turkish Studies

STRUCTURED ABSTRACT

Pronouns are the words that substitute for objects either through pointing to them or taking place of them. Pronouns are meaningless when they are not used in a context but alone. They are not the names of objects but they substitute for them. They can be made interrelated to the nouns or noun phrases that come after them using possessive suffixes. Personal pronouns and demonstrative pronouns which were used in Chagatai Turkish are “min, sin, biz, siz” and “bu, ol” respectively. There is no third singular personal pronoun in Chagatai Turkish: the demonstrative pronoun “ol” is used in place of it. When personal pronouns take relative pronoun, they become “*mening / mining; sening / sining; bizning, sizning*”, when demonstrative pronouns take relative pronoun, they become “*muning / munung, aning / alarning*”.

In this study, *mining, sining* and *bizing, sizing* which are the forms of personal pronouns and demonstrative pronouns which are one of the criteria that makes a language ‘a native language’ and which are used in Chagatai Turkish and *aning* which is one of demonstrative pronouns and which can be used as personal pronoun and use of *munung* with words which are attached to possessive suffix in a construction and its different uses in terms of syntax are examined by giving some samples of couplets from *divan* and *masnavi* of Ali Şir Nevâyî, from *divan* of Lutfî and Hüseyin Baykara, who created some works in Chagatai Turkish.

Introduction to the Study and Its Objective:

Chagatai Turkish, which has continued its existence as a speech language and a written language both in the Black Sea, the Caucasus Mountains, the Caspian Sea and Iran, extending from the beginning of the 15th century to the beginning of the 20th century and extending to the north and east, It is a source of Turkish language work with rich language materials. In this work, *divan* and *masnavi*s of Ali Şir Nevâyî, the *divan* of Lutfî and Hüseyin Baykara who created some works in Chagatai Turkish were examined. The usage patterns of the personal and demonstrative pronouns of Chagatai Turkish period were detected. Some examples were given from these studies.

Conceptual Framework of the Study:

In this study, *mining, sining* and *bizing, sizing* which are the forms of personal pronouns and demonstrative pronouns which are one of the criteria that makes a language ‘a native language’ and which are used in Chagatai Turkish and *aning* which is one of demonstrative pronouns and which can be used as personal pronoun and use of *munung* with words which are attached to possessive suffix in a construction and its use with prepositions or its different uses in terms of syntax are examined by giving some samples of couplets from *divan* and *masnavi* of Ali Şir Nevâyî, from *divan* of Lutfî and Hüseyin Baykara, who created some works in Chagatai Turkish.

There have been many studies on pronouns. Some of these are:

Abik, D. (2003). The separation of pronouns in Kutadgu Bilig. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003-Mustafa Canpolat Armağanı. Ankara; Erdem, M. (2005). Pronouns, Are Meaningful Words,

Turkish Studies

or Are they Meaning Words? *Türk Dili Dergisi*, S.641, ss.444-449; Demir, Celâl. (2007). The Semantic and Syntactical Characteristics of The Elements Constituting Noun Closes in Turkey's Turkish, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* Volume 2/4 Fall 2007,p.1135-1142, ANKARA-TURKEY, Tömörtogoo, D. (2008). System of personal pronouns in Mongolia.(Çev. Fevzi Ersoy). *Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi*. Güz, Sayı: 3, Karahan, L.(2009). Expansion in the dative of Personal and Demonstrative Pronouns in Turkish. *Ahmet Yesevi Üniversitesi, III. Uluslararası Türkoloji Kongresi*.18-20 Mayıs 2009.Türkistan, s.124-130, Akçataş, A. (2010). Semantic Content of Pronouns in Turkey Turkish. *Turkish Studies, Volume 5/4, Fall 2010*, p.1-14, Ankara-Turkey, Benzer, Ahmet. (2012).Belirtili Ad Tamlamasında İyelik Eki ve İlgi Eki Yanılgısı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, Fall 2012, p. 1051-1061, ANKARA-TURKEY, Ceritoğlu, M. (2014).On the Reflexive Pronouns and its usage in Kyrgyz Trukish, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/3, Winter 2014, p.351-364. Ankara-Turkey; Toprak, F. (2016). Functions of the Orientation-state reflexivity pronouns *Kutadgu Bilig*, *Turkish Studies, Volume 11/20, Fall 2016*, ss.583-604, Ankara: Turkey

In “the separation of pronouns in *Kutadgu Bilig*”, Abik, the use of pronouns in the form of separation has examined.

In “Pronouns, Are Meaningful Words, or Are they Meaning Words?”, Erdem has classified the word types.He has mentioned the way in which the vocabulary types are handled in Turkic language and from their place among the vocabulary types of pronouns.

In the Semantic and Syntactical Characteristics of The Elements Constituting Noun Closes in Turkey's Turkish, Demir, has evaluated the name constructions syntactically and semantically. He draws attention to the problems of classification and naming in texts.

In this study named the Delucion of Possessive and Genitif Suffix in Determinative Noun Phrase have been indicated that specified possessive suffix known as attachment in Turkish, in fact, possessive meaning does not give these crops before him with word of interest was established and have the person or object information given, possession of the possessive phrase first words are added to the interest supplement was determined to be known as the annex.

In “On the Reflexive Pronouns and its usage in Kyrgyz Turkish “ Ceritoğlu, the place of the pronouns within the main and auxiliary words has emphased by basing it on the relations between from the words the relations between the signifier and signified of a language sign. In the rest of this work, Ceritoğlu have collected the samples of reflexive pronouns from some novels and short stories written in Kyrgyz. He has expressed shown symbolizing degree of the persons of reflexive pronouns in Kyrgyz Turkish.

In “Expansion in the dative of Personal and Demonstrative Pronouns in Turkish”, Karahan has aimed to explain in which dialects and how + (G)Ar- and (G) An suffixes are used and discusses the origines

---

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/34

of “r, n” consonants in these suffixes. There are various claims on the structure of + (G)Ar and +(G)An suffixes.

In “Functions of the Orientation-state reflexivity pronouns Kutadgu Bilig”, Toprak has been examined functions of the orientation state reflexivity pronouns. In addition, she has tried to denote that the pronouns should be considered as dependent, not independent components, in terms of time.

In “Semantic Content of Pronouns in Turkey Turkish”, Akçataş, has aimed to examine the semantic content of pronouns in Turkey Turkish. The definition of the term “pronouns” was reconsidered in this sense and it was revealed that a new classification should be made. Furthermore, the term “substitution” was re-examined and it was concluded that “all words denote an aspect of pronouns since they correspond to concepts of the real world.

Ersoy translated this article called "the System of personal pronouns in Mongolia" from Tömörtogoo. In this article, Mongolian pronouns have been exemplified in their use as additional suffixes.

This work is different from the previous studies because is a study which demonstrates how to use personal pronouns and demonstrative pronouns in Chagatai Turkish period. While Turkish pronouns are being reduced during the Turkish period, they can not be reduced during the Cagatay Turkish period. In addition, in the between genitive case and determination of determinative groups used personal and demonstrative pronouns are seen that used conjunctions. It is seen that these uses reinforce the sentence. However, in the usage as determinative groups of pronouns, in the genitive case and determination of determinative groups have been seen their place changes. In this work, it will be tried to be demonstrate and examined functions and usage of personal and demonstrative pronouns. It has been given some samples of couplets from divan and masnavi of Ali Şir Nevâyî, from divan of Lutfi and Hüseyin Baykara who created some works in Chagatai Turkish.

Methodology:

This study was carried out through the techniques of scanning. In the scanned works, examples of couplets in which the demonstrative and personal pronouns found were given. Personal pronouns and demonstrative pronouns were classified in the form displaced of genitive case and determination noun phrase, undisplace of genitive case and determination noun phrase, usage with postposition. When classifying pronouns, they tried to be evaluated according to their syntax, not meaning. But, In the examples, the couplet explanations are given.

Finding and Discussion:

It is seen that the pronouns used in the Chagatai Turkish period are related to the words and prepositions that follow them as they were in the Turkish era. While Turkish pronouns are being reduced during the Turkish period, they can not be reduced during the Cagatay Turkish period. As example: “mining hatırımğa, bizing imâret”. In addition, in the between genitive case and determination of determinative groups used personal and demonstrative pronouns are seen that used

---

Turkish Studies

conjunctions as “dağı ve hem”. It is seen that these uses reinforce the sentence. Examples are those: munung *dağı* kâmin, munung *hem* könglin. However, in the usage as determinative groups of pronouns, in the genitive case and determination of determinative groups have been seen their place changes. Especially when the demonstrative pronouns are used as pronouns, it is seen that in the personal pronouns this feature is encountered in the example of “anı/Æ *dağı* bergini” they have obtained by the conjunctions expressing reinforcement. It is seen that the personal and demonstrative pronouns are used with prepositions: munung *birle*, munung *dik*; sining *birle*, bizing *sarıdın* vb. There is also an example of the use with adjectives, pronouns, postpositons and postposition groups in the between genitive and determinative: such as mining *gül-gün* yaşımdın, mining *andın* ösrüklüküm, sening *ay* tig cemâlingnı, There is also chain name completion (example: bizing *şeh* sözi, bizing *zemin* bÿsını) and the use of determinative which is connected to more than one (example: aning *zûlf ü köz ü* kaddın). As a result, it can be said that, in these examples determined from the works belonging to Chagatai Turkish period, the completions composed of person and demonstrative pronouns are not a uniform structure and vary in terms of syntax.

The Result and Suggestions:

New studies that are going to be done about pronouns may contribute to how pronouns were used in different functions in the other periods. In the grammatical works, pronouns can be analyzed in terms of functions with example sentences.

Keywords: Pronouns, noun phrases, prepositions, Ali Şîr Nevâyî, Hüseyin Baykara, Lutfi.

0. Giriş:

Çağatay Türkçesi, 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar varlığını devam ettirmiş, Karadeniz, Kafkas dağları, Hazar Denizi ile İran’ın kuzey ve doğusuna kadar uzanan geniş bir alanda hem konuşma dili hem de yazı dili olarak kullanılmıştır. Bu dönemde meydana getirilen eserlerinin sahip olduğu zengin dil malzemesi, Türk dili çalışmalarına kaynaklık etmektedir.

Hem süre hem de yayılma alanı bakımından Türk dilinin önemli dönemlerinden biri olan Çağatay Türkçesi, eser sayısının fazlalığıyla da verimli bir devirdir. Batı Türkistan’daki Çağatay lehçesini bir konuşma dili olmaktan çıkararak Orta Asya’da XV. yüzyıldan XX. yüzyıla uzanan klâsik ve ortak bir yazı dili durumuna geçişine en büyük katkıyı yapan, bu dile Nevâyî dili dedirtecek kadar etkisi olan, şöhreti Orta Asya sınırlarının dışına taşarak, Anadolu’ya kadar uzanan ve ünlü Osmanlı şairlerinin yüzyıllarca kendisine nazireler yazmasını sağlayacak kadar ün yapmış olan Nevâyî, yalnızca Çağatay yazı dilini doruk noktasına ulaştırmış bir sanatçı değil, aynı zamanda Çağatay yazı dilinin asıl kurucusu ve bilinçli bir savunucusudur (Korkmaz 2007: 93).

Çağatay lehçesinin yüksek düzeyde bir edebî dil olarak şekillenmesine, Türk diline karşı duyduğu bilinçli sevginin yanı sıra onun şiir, edebiyat, sanat dehasının, çok üstün düzeydeki dil bilincinin de önemli etkisi ve katkısı olmuştur (Korkmaz 2007: 92-93). Ayrıca çeşitli tür ve konularda otuza yakın eser vermiş olan Nevâyî’nin, bu eserleri meydana getirmesinde en önemli katkıyı yakın arkadaşı Hüseyin Baykara yapmıştır.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/34

Sert mizaçlı, iyi bir asker olan Hüseyin Baykara “Hüseyinî” mahlasıyla şiirler yazmış ancak şair olarak üstün bir varlık gösterememiştir. Klasik Çağatay şiirinin Nevâyî’den sonra akla gelen ilk simasıdır. Devrinde ilim ve sanat adamlarını Herât sarayında toplamış, onlara gereken itibarı göstermiştir. Mimarî eserlerle de süslenen Herât, XV. yüzyıl Orta Asyasının en önemli ilim ve kültür merkezi hâline getirilmiştir. Bilhassa Ali Şîr Nevâyî’ye gösterdiği aşırı sevgi ve saygının edebiyatımızda ayrı bir önemi vardır (Eraslan 1986: 102).

Nevâyî, Lutfî’nin sanatı ve devrin edebî geleneği içindeki yeri hakkında da şu açıklamalara yer verir: “Kara Hulâgû ve Timur zamanından, onun oğlu Şâhruh’ün hükümdarlığının sonuna kadar Sekkâkî, Haydar, Hârezmî, Atâyî, Mukîmî, Yakînî, Emîrî ve Gedâî gibi Türkçe yazan şairler yetişmiştir; ancak bu şairler içinde, İran şâirleriyle boy ölçüşebilecek tek şâir, Mevlânâ Lutfî’dir.” (İşıtman 1941: 97). Lutfî’nin dilinde, çağdaşlarının ve kendisinden sonrakilerin dilinden daha az yabancı unsur yer alır (Caferoğlu 1971: 209). Türkçenin hece veznine karşılık gelen aruz vezinlerinin seçilmiş olması ve diğer nazım tekniklerinin sağlamlığı, Türk atasözleri ve halk deyişleri gibi klasik İran şiir dilinden daha gerçekçi ifadeler, asırlarca işlenerek billurlaşmış net bir dil, Lutfî’nin şiirlerinin başlıca hususiyetleridir (Karaağaç 1997: XVII-XVIII).

Çağatay Türkçesi döneminde önemli bir yeri olan ve güzel eserler meydana getirmiş olan Ali Şîr Nevâyî ile Hüseyin Baykara ve Lutfî’nin manzum eserleri; bir dili ana dil yapan ölçütlerden biri olan şahıs ve işaret zamirlerinin kullanımı açısından değerlendirilmiştir. Zamirlerin dil bilim üzerine yapılan çalışmalarda ve sözlüklerde pek çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir:

Zeynep Korkmaz (2014: 387), “Zamirler, adların yerlerini tutan, kişileri ve nesneleri temsil veya işaret ederek karşılayan bir gramer kategorisidir. Kişilerin ve nesnelerin yerini tutan belirli kelimeler oldukları için sayıları da sınırlıdır. Ne var ki, her adın yerini tutabildikleri, her adı işaret ederek gösterebildikleri için kapsamı çok geniş ve sınırsızdır. Bu özellikleriyle şu veya bu nesneye bağlı olmadan bütün nesneleri karşılayabilen, bütün nesnelerin ortak adları durumunda olan gramer öğeleridir.” şeklinde açıklar. Tahsin Banguoğlu’na göre (1998: 356-357), zamir, ardında bir nesne veya kimse kavramı olan, dolayısıyla bir adın yerini tutan kelimedir. Muharrem Ergin (1993: 249), “Nesneleri temsil ya da işaret yoluyla karşılayan kelimelerdir. Zamirler, temsil ettikleri veya gösterdikleri nesnelerin gerçek karşılıkları olmadıkları için, o nesnelerin ilk ve gerçek isimlerinin yerini geçici olarak tuttıkları için tek başlarına bir şey ifade etmezler. İsmi yerini tutan kelimelerdir.” açıklamasını yapar.

Şahıs zamirleri, varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine geçen zamirlerdir. Bunlardan birincisi konuşan veya konuşanlar, *ben*, *biz*; ikincisi kendisine söz söylenen veya söylenenler, *sen*, *siz*; üçüncüsü sözü edilen şahıs, nesne veya şahısları veya nesneleri karşılayan *o*, *onlar*’dır (Korkmaz 2014: 391-395). İşaret zamirleri, varlıkları işaret ederek, göstererek karşılayan zamirlerdir. İşaret, zamanda, mekânda ve tasavvurda uzaklık ve yakınlık kavramına bağlı olduğundan, konuşana oranla bu ve bunlar en yakında; şu ve şunlar biraz daha uzakta, o ve onlar da uzakta olan varlıkları göstermek için kullanılır (Korkmaz 2014: 402-403). Banguoğlu’na göre (1998: 357), kişi zamirleri, eyden veya eydilen kişilerin ve sözü geçen kişi ve nesnelerin adlarının doğrudan doğruya yerini tutan zamirlerdir. Banguoğlu (1998: 360), işaret zamirlerini gösterme zamirleri başlığında değerlendirir ve nesneleri mekânda, zamanda ve tasavvurdaki yerlerinde adlarını anmadan göstermeye yarayan zamirler olarak ifade eder. Gösterme zamirlerini, varlıkların eydenden ve eydilenden uzaklıklarına göre yakın, az uzak, daha uzak olarak üç dereceli olarak açıklar. Ergin (1993: 251), şahıs zamirleri, varlıkları şahıslar hâlinde ve temsil yoluyla karşılayan kelimelerdir, bütün varlıklar üç şahıs altında toplanır, bunların birincisi konuşan, ikincisi dinleyen, üçüncüsü de adı geçendir, şeklinde açıklar. İşaret zamirleri (1993: 259), nesneleri işaret etmek ve göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. İşaret zamirleri, *bu*, *şu*, *o*; *bunlar*, *şunlar*, *onlar*’dır.

Çağatay Türkçesi döneminde kullanılan şahıs zamirleri, *min, sin, biz, siz*; işaret zamirleri, *bu, ol*’dur. Çağatay Türkçesinde üçüncü şahıs ifade eden şahıs zamiri yoktur; yerine işaret zamiri *ol* kullanılmaktadır. Şahıs zamirlerinin ilgi hâli eki almış şekilleri *meniṅg / miniṅg; seniṅg / siniṅg; bizniṅg, sizniṅg*; işaret zamirlerinin ilgi hâli eki almış şekilleri *muniṅg / munuṅg, anıṅg / alarnıṅg*’dır (Eckmann 2012: 90-93; 1996: 122).

Türkçenin tarihî lehçe ve şivelerinde, tarihî dönemlerine ait eserlerde, yapı ve kaynak bakımından aynı kolda yer alan dillerde tamlamalar ve zamirlerin tamlama şeklinde kullanımı ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır.¹ Bu çalışmalar göz önünde bulundurularak eserlerdeki örnekler incelenmeye çalışılmıştır. Genel olarak, yapılan bu çalışmalarda, zamirlerin ölçünlü dildeki kullanımı, hâl ekleri alarak kullanımları, işlevleri, söz dizimleri, anlamları, söz dizimi ve anlamlara göre tasnif ederken yaşanan sorunlar değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı, Çağatay Türkçesinin klasik öncesi ve klasik dönem şairlerinden Lutfî, Nevâyî ve Hüseyin Baykara’nın manzum eserlerindeki şahıs ve işaret zamirlerinin tamlama şeklinde kullanımı ile zamirlerin sıfat, zamir, edat gibi sözcük türleriyle ve edat grubuyla kullanımlarının incelenmesidir. Tamlayan eki almış zamirler tasnif edilirken, anlama göre değil, söz dizimine göre değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak çalışmada ele alınan beyitlerin anlamları verilmiştir.

Ali Şîr Nevâyî’nin divan ve mesnevileri ile Lutfî ve Hüseyin Baykara’nın Divan’ında yer alan beyitlerden şahıs ve işaret zamirlerinin tamlama şeklinde kullanımına ilişkin tespit edilen örnekler şöyledir:

1. Şahıs zamirlerinin kullanılışı

1.1. *miniṅg*

1.1.1. Tamlayanla tamlananı yer değiştirmeden tamlama olarak kullanımı

Raķibiṅgga disem la‘ net yiri bar kim saṅga nā-ḥaḳ

Miniṅg kanımni töktürmekke ol mel‘ ün irür bā‘ iş (NŞ 91/7)

(Rakibine haksız [olarak] desem: “Sana lanet yeri var.” Herkes tarafından lanetlenmiş kimse için [bu söz], benim kanımı döktürmeye sebeptir.)

Ni belādur kim felek her kimge çikse tiḡ-ı kīn

Yaṅılıp evvel **miniṅg cānımga** bī-dād iylegey (BV 624/8)

(Felek her kime kin kılıcını çekse nasıl beladır ki yanılıp önce benim canıma zulmedecek.)

¹ Abik, D. (2003).Kutadgu Bilig’de Zamirlerin Ayrılma Hâli. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003-Mustafa Canpolat Armağanı. Ankara, Erdem, M. (2005).Zamirler Anlamli Kelimeler midir, Yoksa Görevli Kelimeler mi?,Türk Dili Dergisi, S.641, ss.444-449, Demir, Celâl. (2007). Türkiye Türkçesinde İsim Tamlamasını Oluşturan Ögelerin Söz Dizimsel ve Anlamsal Özellikleri, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 2/4 Fall 2007,p.1135-1142, ANKARA-TURKEY, Tömörtogoo, D. (2008). Moğolcadaki Şahıs Zamirlerinin Sistemi.(Çev. Fevzi Ersoy). Gazi Üniversitesi Türkiye Dergisi. Güz, Sayı: 3, Karahan, L.(2009).Türkçede Şahıs ve İşaret Zamirlerinin Yönelme Hâlindeki Genişlemeler, Ahmet Yesevi Üniversitesi, III. Uluslararası Türkoloji Kongresi.18-20 Mayıs 2009. Türkistan, s.124-130, Korkmaz, Z.(2009). Sıfatların İsim Tamlamalarıyla Kullanılışı Üzerine.http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI / zeynep_korkmaz_sifatlar_isim_tamlamalari.pdf, Akçataş, A. (2010).Türkiye Türkçesinde Zamirlerin Anlam Yükü. Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 5/4, Fall 2010, p.1-14, Ankara-Turkey, Benzer, Ahmet. (2012).Belirtili Ad Tamlamasında İyelik Eki ve İlgi Eki Yanılıgısı. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, p. 1051-1061, ANKARA-TURKEY, Ceritoğlu, M. (2014). Dönüşlülük Zamiri ve Kırgız Türkçesindeki Kullanımı Üzerine. Turkish Studies, Volume 9/3, winter 2014, p.351-364. Ankara-Turkey, Toprak, F. (2016).Kutadgu Bilig’de Yönelme Durumundaki Dönüşlülük Zamirlerinin İşlevleri. Turkish Studies, Volume 11/20,Fall 2016, ss.583-604, Ankara-Turkey.

Ni nazmî ki otluk köngüldin çıkardım
 Didim kim **miniñ hatırımğa** yarangay (NŞ 671/1)
 (Nasıl şiir ki ateşli gönülden çıkardım. Dedim ki benim gönlüme uygun olacak.)

Miniñ hâlimğa efgân çıktı aħbâb
 Kiçe küyüñde kim itler uluştı (BV 585/4)
 (Dost, benim hâlîme inledi. Gece köyünde itler uluştu.)

Anğa yandaşmak **miniñ haddim** yok ey şüret-nigâr
 Çikseng anıñ naķsını kılma mini yanıda naķş (BV 269/2)
 (Ey Ressam, ona yaklaşmam benim haddim değildir. Onun resmini yaparsan beni yanında çizme.)

Küyide meş‘al yürütken dik köründi tañğğaça
 Ol hod otluk zâr u ser-gerdân **miniñ köñglüm** imiş (NŞ 257/3)
 (Sabaha kadar köyünde meşaleyle dolaşmış gibi görünen başı dönmüş, ateşli ve inleyen benim gönlüm imiş...)

1.1.2. Tamlayanla tamlananı yer değiştirmiş tamlama olarak kullanımı

Her zaman qorqutma kim cānıñnı algum cevır ile
 Al firāķıñ cevridin qalğan ise **cānım miniñ** (HBD 82/2)
 (Her zaman canını eziyet ile alacağım diye korkutma. Benim canımı ayrılığının eziyetinden kalırsa al.)

Ni ‘aceb köñglüm fiğânıñ ulus tapmaq vuķūf
 Kim tişilmişdür köñgöl tākıñdin **mānım miniñ** (HBD 82/6)
 (Benim gönül evim çırpıp ıstırap çekmekten deşilmiştir, halkın bu gönlümün figanından haber almasına şaşılır mı?)

Kāfir-i ışķ oldum ol büt allıda veh yaħşıdur
 Deyr ara bağlanmasa boynumğa **zūnnārım miniñ** (GS 357/7)
 (Aşk kāfiri oldum, yazık! Dünyada (meyhanede) o (put gibi) güzel önünde, ipten örme kuşağım boynuma bağlanmasa güzeldir.)

Tā qutulsa dehr ‘ārımdın **miniñ**
 Dehr ili **efgân-ı zārımdın miniñ** (LT LXXIX/1187)
 (Dünya, benim utanmamdan, dünya halkı da inleyen figânımdan kurtulsa...)

Hār-ı hicrân teniñge çun tigilür añğlağa-sin
 Olça **cānımğa miniñ** hancer-i hicrân itmiş (BV 265/5)
 (Çünkü ayrılık dikenini tenine saplanır anlayacaksın. O kadar benim canıma ayrılık hançeri dizmiş.)

Qıbledin yā Rab öler hālette ivrilsün yüzüm
 Ger seniñ qaşıñğın özge bolsa **mihrābım meniñ** (LD 129/2)
 (Şayet senin kaşından başka benim mihrabım olursa, ey Allah’ım! yüzüm öldüğüm zaman kiblede çevrilsin.)

1.1.3. Tamlayanın birden fazla tamlanana bağlanmış olarak kullanımı

İmdi kim toprak tig kıddı üze sım alması
 Qaydadur hâsid ki körge **devlet ü cāhım meniṅ** (LD 139/4)
 (Şimdi toprak gibi boyu üzerinde gümüş elması, kıskanç nerededir ki benim makamımı ve yerimi göre.)

1.1.4. Tamlayanla tamlanan arasına sıfat gelerek oluşmuş tamlamanın kullanımı

Def' a def' a gül saçılardur gül-efşân bāğıda
 Kim **miniṅ gül-gün yaşımdın** kaçre kaçre qan irür (NŞ 179/2)
 (Gül saçan bağında pek çok defalar gül saçılacaktır ki benim gül renkli gözyaşım, damla damla kandır.)

Köṅgöl kāmını koy ki ḥod **miniṅ dīvāne köṅlümni**
 Tapar sin eyle yüz pergend ü sal her itke bir pergend (GS 111/3)
 (Gönül isteğini bırak ki benim divane gönlümü bulursun. Gönlümü yüz parça yap ve her köpeğe bir parçasını ver.)

Sindin ayru tüşkeli iy **māh-ı tābānım miniṅ**
 Dem-be-dem qan yaşı yıḡlar çeşm-i giryānım miniṅ (HBD 80/1)
 (Ey benim parlak ayım! Benim ağlayan gözüm, senden ayrı düşerek durmadan kan yaşı ağlar.)

1.1.5. Tamlayanla tamlanan arasına zamir gelerek oluşmuş tamlamanın kullanımı

Sipāhım qalın kişverim toq turur
Miniṅ andın ösrüklüküm yok turur (Si XXXI /2687)
 (Askerim çok, memleketim toktur. Benim ondan sarhoşluğum yoktur.)

1.1.6. Tamlayanla tamlanan arasına belirtme hâl eki almış kelime gelerek oluşmuş tamlamanın kullanımı

Niçe koyḡay baḡrımğa dāḡ ol **yüzi māhım meniṅ**
 Niçe yandurḡay felekniṅ şem' ini āhım meniṅ (LD 139/1)
 (O benim yüzü ayım, bağıma yara nasıl koyacak? Benim āhım feleğin mumunu nasıl yandıracak?)

1.1.7. Zincirleme isim tamlaması yapısında kullanımı

Ger **miniṅ bī-dilligim derdi devāsın** isteseṅ
 Ey Nevâyî bu marazğa köṅlüm alḡandur devā (BV 33/7)
 (Benim gönülsüzlüğümün derdi, devasını istersen, ey Nevâyî, bu hastalığa gönlüm deva alandır.)

1.1.8. Tamlama oluşturmada edatla kullanımı

Ol ki ansız ḥaste köṅlümniṅ yüz āh ü vāyî bar
 Hecridin yüz miṅ **miniṅ dik** ölse ni pervâyî bar (GS 191/1)
 (Onsuz o hasta gönlümün yüz ah u vahı var. Benim gibi yüz bin ayrılıktan ölse ne korkusu var.)

Velikin **miniñg bile** dārā ara
 İş irdi şalāḥ u mūdārā ara (Sİ XLVII/4061)
 (Ancak benim ile Dara² arasında iyilik ve dost görünme iş idi.)

Miniñg birle dārānı ḥākān-ı çin
 Beraber tutar bu ğalaḫdur yakīn (Sİ XLVII/4079)
 (Çin hakani benim ile Dara'yı eş tutar bu kesin olarak yanlıştır.)

Miniñg dağı bu işde yok kemliğim
 Maşāf emride nā-ferāhemliğim (Sİ XLVII/ 4070)
 (Benim de bu iş de kötülüğüm yok, savaşın emrinde toplanmışlığım yok.)

1.2.siniñg

1.2.1.Tamlayanla tamlananı yer değiştirmemiş tamlama olarak kullanımı

Köñglüm örtensün eger ğayrīñgğa pervā eylese
 Her köñgül hem kim **siniñg şevkuñgı** peydā eylese (GS 26/1)
 (Gönlüm başkasına bağlılık gösterirse yansın, hem her gönül ki senin arzunu ortaya çıkarsa.)

Bolup çünki Dāvūd kasmı Zebūr
Siniñg mu' ciziñg anda eylep zuhūr (Sİ III/179)
 (Davut'un hissesi Zebūr olup senin mucizen orada ortaya çıkıp...)

Kaş eger budur **siniñg yayıñgı** çıkmek şa' b irür
 Kimse ilgige çu maḫdūr irmes ol miḫdār küç (BV 98/3)
 (Kaş, senin yayını çekmekse bu zordur. Kimsenin eline o derecede güç ulaşmış değildir.)

1.2.2. Tamlayanla tamlanan arasına sıfat gelerek oluşmuş tamlamanın kullanımı

Bu libās-ı sīm-gün içre **siniñg nāzūk teniñg**
 Ol kümiş dik tur kim ol sīm-āb ara tutḫay qarār (GS 155/3)
 (Senin nazik tenin bu gümüş renk içinde, o, gümüş suyu içinde gümüş gibi durmaya kararlı.)

Ey **siniñg kuyüñg ḥarīmi tofrağı** yüz pāk-rūḥ
 Salkınıdın savrulup ol nev' kim ḥāşāk rūḥ (BV 106/1)
 (Ey senin köyünün kutsal toprağı yüz temiz can, soğuk rüzgârından o yeni can, çerçöp gibi öylesine savrulup...)

Seniñg şirīn dudağıñg ḥasretinde
 Muḫibler cānı su vü bağı kındur (LD 103/5)
 (Senin şirin dudağının hasretinden, sevgililerin canı su ve bağı kındır.)

1.2.3. Zincirleme isim tamlaması yapısında kullanımı

Ey **siniñg kuyüñg ḥarīmi tofrağı** yüz pāk-rūḥ
 Salkınıdın savrulup ol nev' kim ḥāşāk rūḥ (BV 106/1)
 (Ey senin köyünün kutsal toprağı yüz temiz can, soğuk rüzgârından o yeni can, çerçöp gibi öylesine savrulup...)

² İrân şahıdır.

Seniṅ ‘ışkıṅ küçindin luṭfî sözi

Cemālīṅ çavı yaṅlıḳ tuttı (LD 125/7)

(Senin aşkının gücünden Lutfî'nin sözü, senin güzelliğini ünü gibi yayıldı.)

Belâ durur **ḡam-ı ‘ışkıṅ siniṅ** velî yüz vāy

Kim ol belâdın ite-almas ictinâb köṅül (BV 395/4)

(Senin aşkının gamı ancak yüz belâdır. Yazık ki o beladan gönül çekinemez.)

1.2.4. Tamlayanla tamlananı yer değiştirmiş tamlama olarak kullanımı

Niçe vakt kim bolsa **kāmīṅ siniṅ**

Bu kişverde bolsun **maḡāmīṅ siniṅ** (Sİ XLVIII/4347)

(Nice bir zaman senin isteğin olsa, senin makamın bu ülkede olsun.)

Belâ durur **ḡam-ı ‘ışkıṅ siniṅ** velî yüz vāy

Kim ol belâdın ite-almas ictinâb köṅül (BV 395/4)

(Senin aşkının gamı ancak yüz belâdır. Yazık ki o beladan gönül çekinemez.)

Nâşihâ imdi şalâḥ irmes maṅḡa **pendiṅ siniṅ**

‘Işk ara rüsvâlîḡ içre ḳoptı çün mindin şalâḥ (HBD 28/5)

(Ey nasihatçi şimdi senin nasihatinden bana rahatlık yok. Aşk içinde ikiyüzlülükten dolayı benden rahatlık gitti. [yerinden kalktı.]

1.2.5. Tamlayanla tamlanan arasına edat grubu olarak kullanım

Ol **seniṅ ay tig cemālīṅ** yıraḳtın dünyada

Körge min dip bende dāyım minnet-i cān tartadur (LD 89/5)

(O senin ay gibi güzelliğini dünyada uzaktan göreyim diye kul daima can sıkıntısı çekecektir.)

1.2.6. Tamlama oluşturmada edatla kullanımı:

Öltürürler hem-demiṅ bolsam öler min bolmasam

Bolmaḡan cānā **siniṅ birle** belâ bolḡan belâ (GS 32/5)

(Sevgiliye senin ile bela olan da olmayan da olsam, ben ölecek olsam da olmasam da her vakit öldürürler.)

Siniṅ dik büti yok turur Çin ara

Büt-i Çin siniṅ bendiṅ āyın ara (BV 21/8)

(Senin gibi Çin içinde -put gibi-güzel yoktur. Çin [put gibi] güzeli tören içinde senin kulun.)

Ni köṅli sâde ildür ‘ışḳ ili kim

Seniṅ tig bîvefānı yār dirler (LD 64/6)

(Aşk memleketi nasıl bir gönlü saf memlekettir ki senin gibi vefasız sevgili derler.)

1.3. anıṅ

Çağatay Türkçesinde üçüncü şahsı ifade eden şahıs zamiri yoktur; yerine işaret zamiri *ol* kullanılmaktadır. “*anıṅ*”, *ol* işaret zahirinin ilgi hâl eki almış şeklidir. Şahıs zamiri yerine kullanılmaktadır. Taranan eserlerde tespit edilen örnekler şöyledir:

1.3.1. Tamlayanla tamlananı yer değiştirmemiş tamlama olarak kullanımı

Ni tapılıp kündüz **anıñg meskeni**

Ni bilinip kice **anıñg me' meni** (HE/592)

(Onun meskeni gündüz nasıl bulunup, onun güvenilir yeri gece nasıl bilinip...)

Bolgaç üçev êkkisi ozalıp

Kum üzre **anıñg nişanı** kalıp (LM XV/1169)

(İkisi [yere] uzanıp üçü olunca, kum üzerinde onun izi kalarak...)

La' li köñglüm hâlini sorğaç tirildim hecr ara

Ni belâ bar imiş **anıñg la' liniñg** sormağı hûb (BV 48/3)

(Bir kırmızı dudaklı, gönlümün hâlini ayrılıkta sorunca dirildim, kırmızı dudaklının iyilik [sağlık] sormasında nasıl bir bela varmış?)

Ger ayağıñg çıktı eşkiñniñg suydın tayılıp

İy Nevâyî şükr ol küy içredür **anıñg muçı** (FK 630/7)

(Ey Nevâyî eğer ayağın gözyaşının suyundan kayıp çıktıysa şükür ki onun tedavisi o köy içindedir.)

İy ecel bu za' fdın min hōd tirilgüm yok turur

Cân birürde koy ki **anıñg âsitânın** yastanay (HBD 172/3)

(Ey ecel, bu güçsüzlükten benim dirileceğim yoktur. Can verdiğimde bırak ki onun eşiğine yaslanayım.)

Oķ ki göğüs kaslarıma gerçi tenimğa boldı za' f

Cân bile köñglüm talaştılar **anıñg peykânını** (HBD 187/4)

(Can ile gönlüm onun kirpiği için dövüştüler. Göğüs kaslarıma oku yerleştirtince bedenim güçsüzleşti.)

Anğa yandaşmak miniñg haddim yok ey şüret-nigâr

Çikseñg **anıñg naķşını** kılma mini yanında naķş (BV 269/2)

(Ey Ressam, ona yaklaşmam benim haddim değildir. Onun resmini yaparsan beni yanında çizme.)

1.3.2. Tamlayanla tamlananı yer değiştirmiş tamlama olarak kullanımı

Âhım andaķdūr ki la' liñg şevķıdın her kaķra kan

Tōkse kōz yāķūt dik bağlandurur **berdi anıñg** (BV 354/4)

(Âhım öyle bir âhtır ki dudağının şevkinden göz her damla kan dōkse onun [âhımın] soğūgu yakut gibi buz dondurur, katılaştırır.)

Sipihr kām ile ivrūlmese hāzīn bolma

Kişiğe birmedi çün kim Hāķ **iẖtiyārın anıñg** (NŞ 352/5)

(Dünya isteğini yerine getirmezse [senin istediğin gibi dönmezse] hüzünlenme. Çünkü Allah onun seçimini insana vermedi.)

Bezm içre Nevâyî köp yığlar ise ey sākī

Hōş eylegūçi dārū **cāmığa anıñg** çayķat (NŞ 75/7)

(Ey sākī, Nevâyî meclis içinde çok ağlarsa, onun kadehine hoş, tat verici ilaç karıştır.)

Çü mey birle kıızıstı **başı anıñ**
 Şurāhī dik açıp kan **yaşı anıñ** (FŞ XXIX/83)
 (Onun yaşı sürahi gibi kan akıtarak onun başı şarap ile kırmızılaştı.)

Köksüm üzre dāğlar boynumda zülfi tārıdur
 Tâ ki müşkin rişteğa tartıldı **tümârı anıñ** (FK 371/5)
 (Göğsüm üzerindeki dağlar boynumdaki zülfünün telidir. Onun tomarı tâ ki misk kokulu ipe dizildi.)

Ey Nevâyî yıkılıp **kaşı anıñ** şükr di kim
 Hüsni kaşırğa yana boldı ‘ıyân tāk-nümây (BV 586/7)
 (Ey Nevâyî! Onun karşısında eğilerek şükür de ki güzellik sarayına yine kubbe gösteren belli oldu.)

Biri soğluban gürde-gâhıba tığ
 Töküp yirge **kanın anıñ** bi-diriğ (Sİ XXVII/2267)
 (Biri böbreğe kılıç sokarak onun kanını yere dökse yazık!)

1.3.3. Tamlayanı birden fazla tamlanana bağlanmış şekliyle kullanım

Ni nâzük hūy irür kim iylemiş utruda yüz düşnām
 Gedâyî kim **anıñ zülf ü köz ü kaddin** du‘ â kılmış (BV 263/5)
 (Onun yüzüne karşı kötü söz söylemiş, nasıl bir nazik huydur ki Gedâyî onun saçı ve gözü ve boyuna dua etmiş.)

1.3.4. Tamlayanla tamlanan arasına sıfat gelerek oluşmuş tamlamanın kullanımı

Munuñ birle ger özni ister ‘azım
 İmestür **anıñ bu hayâlî** selim (Sİ LV/4836)
 (Bunun ile kendini ısrarla isterse onun bu hayali doğru değildir.)

Rahmı peydâ boldı mu bolğay **anıñ taş köñlide**
 Zülfi öksüttü mü irkin munça şūr u şerni hiç (LD 31/2)
 (Onun taş gönlünde merhamet görünür oldu mu olacak. Bu kadar şamata ve şerri zülfü erkenden hiç eksiltti mi?)

1.3.5. Tamlayanla tamlanan arasına bağlaç gelerek oluşmuş tamlamanın kullanımı

Bülbül perin ni gülge savurdu bu bağ ara
 Dey şarşarı **anıñ dağı bergini** savurup (BV 66/7)
 (Kış rüzgârı onun da yaprağını savurup, bu bahçe içinde bülbül kanadını güle nasıl savurdu?)

1.3.6. Tamlama oluşturmada edatlarla kullanım

Sala almas il âşinâ bir noğud³ ger
 Tüzülmes **anıñ birle** ol il arası (NŞ 687/2)
 (Allah’tan korkmayan insanlar ile ahbaplık [yapamaz.]. Onun ile insanların arası düzelmez.)

Tüşürdi vü nağb ağzığa bardı bat
Anıñ birle hem-reh şeh-i pāk-zât (Sİ XXXIX/ 3346)

³ Kelime “Nâ-hûdâ” olmalı.

(Delik ağzına çabuk vardı ve indirdi. Temiz asıllı şah, onun ile yoldaş.)

Çü içtim ‘ışk cāmın bî-hod oldum terk-i hûş eylep

Anıñ dik mey içip bu nev‘ ösrüklükdin ayıldım (GS 440/6)

(Aşk kadehini içtim, aklımı kaybederek kendimden geçtim. Onun gibi şarap içip bu yeni sarhoşluktan ayıldım[kendime geldim].)

Biri günbed-i çarh-ı gerdân ara

Anıñ dik ki zer-şemse eyvân ara (Sİ I/56)

(Biri dönen feleğin kubbesi arasında, onun gibi altın güneş [ile] yüksek kubbe arasında...)

1.4. biziñg

1.4.1. Tamlayanla tamlananı yer değiştirmemiş tamlama olarak kullanımı

Biziñg ‘imâret içinde tüzelgen ikki menâr

Ki kubbelerdin irürler sipihr sanıda (NŞ 685/1)

(Bizim imaret içinde dikilen iki fener kulesi ki felek sayısında [feleğin katları sayısında] kubbelerden ulaşırlar.)

Kim öltürmeli bol **biziñg yârimız**

Ni iş eylesek şâhib-i esrârımız (Sİ XLV /3954)

(Ne iş yaptık ki sırlarımızın sahibi bizim sevgilimizi öldürmesi gerekti.)

Köñglüm algaç barça il köñglin musahhar iylediñg

Mülkler fethin **biziñg kişverdin** ittiñg iftitâh (HBD 28/2)

(Gönlümü alarak bütün halkın gönlünü ele geçirdin. Toprakları fethetmek için bizim memleketten başladın.)

Ayttım ki bu luţfiğa cefâ kılma vefâ kıl

Aytur ki **biziñg devrde** ol resm kalıptur (LD 61/7)

(Söyledim ki: Bu Lutfi’ye eziyet etme, sözünde dur. Söyler ki: O eser bizim devirde kalmıştır.)

1.4.2. Tamlayanla tamlananı yer değiştirmiş, araya sıfat girmiş tamlama olarak kullanımı

Beliyyet deştide zârî körüp Mecnûn sağıngaylar

Köñgöl atlıg biziñg âvâre-i bi-hânumân irmiş (BV 259/5)

(Keder çölünde inleyen Mecnun’u görüp düşünecekler. Bizim atlı gönül, evsiz âvâreymiş.)

1.4.3. Zincirleme isim tamlaması yapısında kullanım

Bularnıñg tutup pās nāmūsını

Mañga salma **bizniñg zemîn būsını** (Sİ XLVIII/ 4336)

(Bunların namusunu bekleyerek bizim yeryüzü öpücüğünü bana gönderme.)

Resûl ayıttı kim **biziñg şeh sözi**

Diyilgeç gümân it ki aytur özi (Sİ XLVIII/4394)

(Peygamber söyledi, bizim şâh sözü denilince, “Şüphe et, [çünkü Peygamber, sözünü] kendisi söyler.”)

1.4.4. Tamlama oluşturmada edatla kullanımı

Yok irse saṅga ökte söz yok idi
Ni bolsa **biziṅ sarıdın** oḡ idi (Sİ XLVIII/ 4290)
(Sende kötü söz yoksa böyle olunca, bizim tarafımızdan da tabî ki [kötü söz] yoktur.)

1.5. siziṅ

1.5.1. Tamlayanla tamlananı yer değiştirmemiş tamlama olarak kullanımı

Siziṅ renciṅiz ‘özrini kolğa min
Ki andın özüm mübtehic bolğa min (Sİ XLIII/3718)
(Sizin sıkıntınızın özrünü dileyeyim. Ki ondan dolayı kendim sevinçli olayım.)

1.5.2. Tamlama oluşturmada edatlarla kullanımı

Yana çünki siz ḡaylı ferruḡ-cemāl
Ki boldum **siziṅ birle** ferḡunde-fāl (Sİ XLIII/ 3716)
(Çünkü siz yine uğurlu güzellik sürüsü ki sizin ile uğurlu oldum.)

Ḥuşûşâ **siziṅ dik** kerāmend il
Ḥired-perver ü pāk-peyvend il (Sİ XLIII 3709)
(Özetle sizin gibi uygun halk, akıllı ve temizliğe ulaşan halk.)

2. İşaret zamirinin kullanılışı

2.1. munuṅ

2.1.1. Tamlayanla tamlananı yer değiştirmemiş tamlama olarak kullanımı

Şeh-süvārımniṅ burāḡı pūyesidin ḡaldı berḡ
Kim anıṅ fi‘li şitāb irmiş **munuṅ resmi** şebāt (GS 77/3)
(At binicisinin atının koşmasından şimşek kaldı. Onun işi acelecilik, bunun eseri, sözünde durmamış.)

Gevher-i maḡsūd çün vābeste-i tevfiḡ irür
Dise bolmas kim **munuṅ sa‘yi** anıṅ ihmāli bar (GS 181/7)
(İstek cevheri Allah’ın yardımına baḡlı olduḡu içindir. Bunun çalışmasında onun ihmali var dese olmaz.)

Anıṅ közgüsi ger cihān körgüzüp
Munuṅ közgü dik rāyı ‘ālem tüzüp (Sİ IX/793)
(Onun aynası cihanı gösterirse bunun aynası gibi dünya bayraḡı dizip...)

Ey yüz ü ḡadiṅ ‘āşıkı ḡül serv-i revān hem
Munuṅ içide oḡdur anıṅ baḡrıda ḡan hem (BV 408/1)
(Ey yüz ve boyun aşığı, salınan servi[ile] ḡül, [bunlardan] biri[servi] bunun içinde ok, diğeri [ḡül] onun baḡrında kandır.)

2.1.2. Tamlayanla tamlananı yer değiştirmiş tamlama olarak kullanımı

Vāḡıp ol kim dehr diḡḡanı siniṅ ḡaşdıṅdadur
İsmin anıṅ ḡül kılp **atın munuṅ** şemşād itip (BV 58/7)
(Vakıp o ki dünya köylüsü senin isteḡindedir. Onun ismini ḡül, bunun adını şimşir ağacı koyup...)

2.1.3. Tamlayanla tamlanan arasına bağlaç olarak kullanım

...anıñ telh-kâm bolğanıdın **munuñ dağı kâmin** açıtkanı... (LM XVII)
 (...Onun kederli olmasından bunun isteğini de acıtanı...)

...anıñ köñgli cerâhatlarıdın **munuñ hem köñlin** ağrıtkanı... (LM XXVII)
 (...Onun gönül yaralarından bunun gönlünü hem ağrıtanı...)

Anıñ la‘ lide ger dıraşsendelik,
Munuñ dağı dürride raşsendelik (Sİ VI/502)
 (Parlaklık, onun dudağındaysa bunun da parıldayan incide.)

2.1.4. Tamlama oluşturmada edatlarla kullanımı

Ecelni cân alurda yingdi hecring
 Niçe kim ol **munuñ birle** uçaştı (BV 646/4)
 (Ayrılığın, eceli, can aldığında yendi. O, bunun ile nasıl karşılaştı.)

Munuñ birle hem tapmasa imtinâ‘
 Bolur vâcib ol lahza kılmak nizâ‘ (Sİ XXVI/ 1876)
 (Bunun ile hem çekinme bulmasa, o an çekişmek vacip olur.)

Tiler köñlüm kuşu ‘Ankâ’dın ötsem narı yüz vâdi
Munuñ dik seyr iterge Qâf’dın artuq şebâtım bar (GS 137/6)
 (Gönlümün kuşu Anka’dan yüz vadi tarafına geçmeyi ister. Kaf dağından daha yüksek böyle bir seyr yapmaya sözüm var.)

Munuñ dik sefer kim imes halk işi
 Ki şerhin anıñ eyley almas kişi (Sİ IV/332)
 (Bunun gibi sefer insanlar işi değil. Onun şerhini yapayım[desen] insan olmaz.)

Gönçe ağzıñ gül yüzüñ tûbî qadınğ sebze hatıñ
 Bolmasun yâ Rab **munuñ dik** hüsnüñge hergiz hâzân (HBD 122/2)
 (Gonca ağzın, gül yüzün, Tûbâ boyun, yeşil ayva tüyün. Ey Allah’ım! Bunun gibi güzelliğin asla sonbahar olmasın[solmasın].)

Sonuç:

Çağatay Türkçesi döneminde kullanılan zamirlerin kendilerinden sonra gelen kelimelere ve edatlara Türkiye Türkçesi döneminde olduğu gibi ilgi hâli eki alarak bağlandıkları görülmektedir. Ancak Türkiye Türkçesi döneminde genellikle şahıs zamirleri düşürülerek tamlama oluşturulurken, Çağatay Türkçesinin klasik ve klasik öncesi dönem eserlerinden olan Ali Şîr Nevâyî’nin divan ve mesnevileri ile Hüseyin Baykara ve Lutfî’nin Divanı’nda tespit edilen tamlamalarda, tamlayan ve tamlanan yer değiştirse bile çoğunlukla şahıs ve işaret zamirlerinin düşürülmeden kullanıldığı görülmektedir: “miniñ hatırımğa, biziñ ‘imâret” gibi. Tamlamalarda, tamlayan ile tamlanan arasında nadir de olsa **munuñ dağı kâmin**, **munuñ hem köñlin**, gibi örneklerde dikkati çeken ve pekiştirme ifade eden “dağı ve hem” gibi bağlaçların kullanıldığı görülmektedir. Özellikle işaret zamirlerinin tamlama olarak kullanıldığında araya pekiştirme ifade eden bağlaçlar aldığı, şahıs zamirlerinde bu özelliğe “anıñ **dağı** bergini” örneğinde rastlandığı görülmektedir. Şahıs ve işaret zamirlerinin edatlarla kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır. **seniñ birle**, **munuñ birle**, **munuñ dik**, **biziñ sarıdın** vb. Eserlerde tespit edilen tamlamalarda, tamlayan ve tamlanan arasında sıfat, zamir

gibi sözcük türleri ile edat grubunun kullanılabilmesine ilişkin örnekler de vardır. Örneğin, *miniñ gül-gûn yaşımdın, anıñ bu hayâlı, miniñ andın ösrüklüküm, seniñ ay tig cemâliñni; zincirleme* isim tamlaması yapısında kullanıma (örneğin, *biziñ şeh sözi*) ve tamlayanın birden fazla tamlanana bağlanmış şekliyle kullanımına (örneğin, *anıñ zülf ü köz ü kıddin*) da rastlanmaktadır.

Çağatay Türkçesi dönemine ait eserlerden tespit edilen bu örneklerde, sonuç olarak, şahıs ve işaret zamirlerden oluşan tamlamaların, tek tip bir yapıda olmadığı, söz dizimi açısından çeşitlilik gösterdiği, genellikle zamirlerin düşürülmeden kullanıldığı söylenebilir.

Kısaltmalar

Eser Kısaltmaları

BV	Bedâyiü'l Vasat
GS	Garaibü's Sıgar
FK	Fevâidü'l Kiber
FŞ	Ferhad u Şirin
HBD	Hüseyin Baykara Dîvânı
HE	Hayretü'l Ebrâr
İM	İrşâdü'l-Mülûk Ve's-selâtin
Kİ	Kitâbu'l İdrâk li-Lisânü'l- Etrâk
LM	Leylî vü Mecnûn
LD	Lutfî Divanı
LT	Lisanü't Tayr
ME	Mukaddimetü'l-Edeb
NŞ	Nevâdirü'ş-Şebâb
Sİ	Sedd-i İskenderî

Diğer Kısaltmalar

TDK	Türk Dil Kurumu
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
Üniv.	Üniversitesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire
Yay.	Yayınlar, yayınları
Yay. Haz.	Yayıma hazırlayan, hazırlayanlar

KAYNAKÇA

- Abik, Deniz. (2003).Kutadgu Biligde Zamirlerin Ayrılma Hâli. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003-Mustafa Canpolat Armağanı. Ankara.
- Akçataş, Ahmet. (2010).Türkiye Türkçesinde Zamirlerin Anlam Yüğü. Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 5/4, Fall 2010, p.1-14, ANKARA-TURKEY.
- Benzer, Ahmet. (2012).Belirtili Ad Tamlamasında İyelik Eki ve İlgi Eki Yanılgısı. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, p. 1051-1061, ANKARA-TURKEY
- Banguoğlu, Tahsin. (1998).Türkçenin Grameri. Ankara: TDK Yay.

- Canpolat, Mustafa. (1995). Ali Şîr Nevâyî, Lisânü't-Tayr. Ankara: TDK Yay.
- Caferoğlu, Ahmet. (1971). Türk Dili Tarihi. Cilt II, İstanbul.
- Ceritoğlu, Murat. (2014). Dönüşlülük Zamiri ve Kırgız Türkçesindeki Kullanımı Üzerine. Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/3, Winter 2014, p.351-364. ANKARA-TURKEY.
- Çelik, Ülkü. (1996). Ali Şîr Nevâyî- Leylî vü Mecnûn. Ankara: TDK Yay.
- Demir, Celâl. (2007). Türkiye Türkçesinde İsim Tamlamasını Oluşturan Ögelerin Söz Dizimsel ve Anlamsal Özellikleri, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 2/4 Fall 2007,p.1135-1142, ANKARA-TURKEY.
- Eckmann, Janos. (2012). Çağatayca El Kitabı. Çev. Günay Karaağaç. Kesit Yay.
- _____. (1996). Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar. (Yayına Haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara: TDK Yay.
- Eraslan, Kemal. (1986). "XV. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı". Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri. Tarih - Antoloji- Ansiklopedisi, (Cilt 3, s.59-62), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Erdem, Mevlüt. (2005). Zamirler Anlamlı Kelimeler midir, Yoksa Görevli Kelimeler mi?, Türk Dili Dergisi, S.641, ss.444-449.
- Ergin, Muharrem. (1993). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yay.
- İşitman, İ. Rafet. (1941). Ali Şîr Nevâyî, Muhâkemetü'l-lugateyn. Ankara: TDK Yay.
- Karaağaç, Günay. (1997). Lutfî Divânı. Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım. Ankara: TDK yay.
- Karahan, Leyla. (2009). Türkçede Şahıs ve İşaret Zamirlerinin Yönelme Hâlindeki Genişlemeler, Ahmet Yesevi Üniversitesi, III. Uluslararası Türkoloji Kongresi. 18-20 Mayıs 2009. Türkistan, s.124-130.
- Karaörs, Metin. (2006). Ali Şîr Nevâyî - Nevâdirü's-Şebâb. Ankara: TDK Yay.
- Kaya, Önal. (1996). Ali Şîr Nevâyî - Fevâidü'l-Kiber. Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep. (2007). Türk Dili Üzerine Araştırmalar III (Ali Şîr Nevâyî ve Çağatay Yazı Dili). Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep. (2009). Sıfatların İsim Tamlamalarıyla Kullanılışı Üzerine. http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/zeynep_korkmaz_sifatlari_isim_tamlamaları.pdf
- _____. (2014). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi). Ankara: TDK Yay.
- Kut, Günay. (2003). Garâ'ibü's-Sıgar. (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin). Ankara: TDK Yay.
- Levend, Agâh Sırrı. (1967). Ali Şîr Nevâyî, III. Cilt-Hamse (Hayretü'l-Ebrâr, Ferhâd u Şirin, Leyli vü Mecnûn, Seb' a-i Seyyâr, Sedd-i İskenderî). Ankara: TTK. Basımevi.
- Türkay, Kaya. (2002). Ali Şîr Nevâyî-Bedâyi'ül-Vasat. Ankara: TDK Yay.
- Toprak, Funda. (2016). Kutadgu Bilig'de Yönelme Durumundaki Dönüşlülük Zamirlerinin İşlevleri. Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 11/20, Fall 2016, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9996>, ISSN:1308-2140, p.583-604, ANKARA: TURKEY.

-
- Tömörtogoo, D. (2008). Moğolcadaki Şahıs Zamirlerinin Sistemi.(Çev. Fevzi Ersoy).Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi. Güz, Sayı: 3.
- Yıldırım, Talip.(2010). Hüseyin Baykara Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım).İstanbul: Hat Yayınevi.